

บทที่ 11

ญาณวิทยาตามแนวพุทธปรัชญา

หัวเรื่อง

1. กลุ่มนักคิดสมัยพุทธองค์
2. ความจริงตามหลักพุทธศาสนา
3. บ่อเกิดความรู้ตามแนวพุทธปรัชญา

สาระสำคัญ

1. กลุ่มนักคิดสมัยพุทธองค์ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มประเพณีนิยม กลุ่มเหตุผลนิยม และกลุ่มปฏิบัตินิยม
2. ลักษณะความจริง ตามหลักพุทธศาสนา ได้แก่ มีเหตุผล พิสูจน์ทดลองได้ เป็นที่ยอมรับโดยผู้รู้ทั้งหลาย และเป็นความจริงสากล
3. พุทธปรัชญา ถือว่า ความรู้เกิดจากการฟัง การคิด การฝึกอบรม และ พยานหลักฐาน

จุดมุ่งหมาย

เมื่อได้ศึกษาบทที่ 11 เรื่อง ญาณวิทยาตามแนวพุทธปรัชญา จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. กล่าวถึงภูมิหลังของนักคิดกลุ่มประเพณีนิยม กลุ่มเหตุผลนิยม และกลุ่มปฏิบัตินิยม
2. ชี้ให้เห็นว่า พุทธปรัชญา มีทัศนะของนักปรัชญาตะวันตกกับพุทธปรัชญา
3. เปรียบเทียบความจริงในทัศนะของนักปรัชญาตะวันตก กับพุทธปรัชญา
4. วิเคราะห์ลักษณะความจริงตามหลักพุทธศาสนา

5. อธิบายหลักกาลามสูตร และบ่อเกิดความรู้ตามแนวพุทธปรัชญา
6. เปรียบเทียบ หลักญาณวิทยา ของพุทธปรัชญา กับหลักญาณวิทยาทั่วไป
ของปรัชญาอินเดีย

บทที่ 11

ญาณวิทยาตามแนวพุทธปรัชญา

บทนำ

ญาณวิทยาตามแนวพุทธปรัชญา นับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่เราควรจะได้ศึกษาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ เพราะว่าพุทธปรัชญานั้นมีหลักการว่าด้วยบ่อเกิดแห่งความรู้ ความสมเหตุสมผลของความรู้ ซึ่งอยู่ในความสนใจของนักปราชญ์ทั่วโลกยุคปัจจุบัน ถ้าเราได้ศึกษาญาณวิทยาตะวันออกแล้ว หากไม่ได้ศึกษาญาณวิทยาตามแนวพุทธปรัชญา เราจะรู้สึกที่เราขาดความรู้ไปส่วนหนึ่ง

ด้วยเหตุนี้เอง ผู้เรียบเรียงพิจารณาเห็นว่า สมควรที่เราจะได้ศึกษาญาณวิทยาตามแนวพุทธปรัชญา จึงได้นำมาศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ อันจะเป็นปัจจัยในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งกำลังเกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน

กลุ่มนักคิดสมัยพระพุทธองค์

ก่อนที่เราจะศึกษาญาณวิทยาตามแนวพุทธปรัชญาในรายละเอียดนั้น ควรทำความเข้าใจถึงภูมิหลังของนักคิดสมัยพระพุทธองค์เป็นแนวทางก่อน เพื่อจะได้เห็นความแตกต่างและเกิดความคิดเปรียบเทียบระหว่างแนวความคิดของนักคิดเหล่านั้นได้อย่างชัดเจน

ผู้เรียบเรียงจึงได้แบ่งกลุ่มนักคิดในสมัยนั้นออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ¹

1. กลุ่มประเพณีนิยม (Traditionalists)
2. กลุ่มเหตุผลนิยม (Rationalists)
3. กลุ่มปฏิบัตินิยม (Experimentalists)

กลุ่มประเพณีนิยม ได้แก่ ชนชั้นที่เรียกตนเองว่า พราหมณ์ มีฐานะเป็นนักวิชาการ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า พวกพราหมณ์มีความเชื่อว่า วิวรณ์ (Revelation) หรือการเปิดเผยโดยพระเจ้า คือ ต้นกำเนิดของความรู้ และความรู้ทุกชนิด ก็มีอยู่ในคัมภีร์พระเวท ซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์จะต้องยอมรับนับถือโดยไม่มีข้อโต้แย้งหรือสงสัยแต่ประการใด

ต่อมาในยุคหลังคัมภีร์พระเวท ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายขั้นตอน เช่น พวกพราหมณ์ได้เริ่มหันความสนใจจากเรื่องพิธีกรรม การสวดมนต์ และการบูชาัญญา มาเป็นการสนใจในเรื่องความรู้ (ชยฺญาน) และจากการสนใจโลกภายนอกไปสู่เรื่องความจริงภายในตนเอง (อาตมัน) เป็นต้น

กลุ่มเหตุผลนิยม เป็นนักศาสนา นักปรัชญา ที่เริ่มสงสัยในความผิดพลาดของคัมภีร์พระเวทถือว่าเป็นคัมภีร์ที่ไร้สาระ เป็นแนวความคิดของพวกพราหมณ์ที่ต้องการให้ประชาชนเชื่อมั่นอยู่ในความเชื่อเก่า ๆ เพื่อผลประโยชน์ของพวกตน และพวกตนจะได้รับการยอมรับนับถือจากบุคคลทั่วไปในฐานะที่เป็นนักปราชญ์หรือพวกปัญญาชน

ด้วยเหตุนี้ กลุ่มเหตุผลนิยมจึงได้เริ่มแสวงหาความรู้ด้วยการไตร่ตรองหาเหตุผลตามหลักตรรกวิทยา กลุ่มนักคิดเหล่านี้ ได้แก่ พวกอุปนิษัตริ์นแรก พวกวิมิตินิยม พวกวัตถุนิยม เช่น จารวาก หรือโลกายัต และพวกอาชีวก (นักบวชนอกพุทธศาสนา) นักคิดเหล่านี้มีความเชื่อมั่นในการรับรู้ทางประสาทสัมผัสและการคิดหาเหตุผล จึงได้ปฏิเสธความรู้ที่เกิดจากการเปิดเผยของพระเจ้า หรือความรู้ที่มีอยู่ในคัมภีร์พระเวททั้งหมด

---

¹I.K.N. Jayatilleke, *Early Buddhist Theory of Knowledge*. (London : George Allens Unwin, 1963), P. 170

กลุ่มปฏิบัตินิยม ได้แก่ พวกฤๅษีและพราหมณ์บางกลุ่ม รวมทั้งศาสนตามหาวีระ (ผู้สถาปนาศาสนาเซน) และพระพุทธเจ้าที่ยืนยันทั้งในประสบการณ์ตรง และการรับรู้ด้วยญาณพิเศษ (Intuition) เฉพาะปรัชญาเซนและพุทธปรัชญานั้น ได้ปฏิเสธความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวทจนนักคิดรุ่นหลังเรียกว่า “พวกนาสติกะ” (กลุ่มปรัชญาที่ไม่เชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวทและความมีอยู่ของพระเจ้าผู้ดลบันดาลสรรพสิ่ง)

ทัศนะของพุทธปรัชญาที่มีต่อนักคิด 3 กลุ่ม

พุทธปรัชญาได้ชี้ให้เห็นความหลงผิดประการของนักคิด 3 กลุ่มเหล่านี้ ที่ผู้ศึกษาควรสังเกต เช่น เรื่องการที่พระเจ้าเป็นผู้เปิดเผยความรู้โดยผ่านทางศาสดาพยากรณ์หรือฤๅษี ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า วิวรณ์ (Revelation)

ความหลงผิด 4 ประการของนักคิดทั้ง 3 กลุ่ม คือ

1. ความรู้ที่เกิดจากการอาศัยความเชื่อ
2. ความรู้ที่เกิดจากการเปิดเผยโดยพระเจ้า
3. ความที่เกิดจากการใคร่ครวญพิจารณา
4. ความรู้ที่เกิดจากการคล้อยตามทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง

ความรู้ที่เกิดจากสิ่งเหล่านี้ อาจเป็นทั้งความจริงและความเท็จ เป็นสิ่งว่างเปล่าไร้สาระ ส่วนความรู้ अन्यอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน แม้จะไม่เข้าลักษณะทั้ง 4 แต่ก็อาจเป็นความจริงและไม่เป็นความจริงได้ทั้งนั้น

ฉะนั้น ผู้นิยมความจริงจึงไม่ควรด่วนเชื่อว่า “ประเด็นนี้เท่านั้นเป็นความจริง”²

เมื่อนักศึกษาได้เรียนรู้ทัศนะของนักคิด 3 กลุ่มเหล่านี้แล้ว สมควรที่จะได้ศึกษาทัศนะของนักปรัชญากลุ่มอื่น ๆ อีกเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างทัศนะต่าง ๆ ด้วยกันในโอกาสต่อไป

ท่านวิลโปลา ราหุล นักปราชญ์ฝ่ายพุทธศาสนาได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ “พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร?” ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ศาสนาบางศาสนาในโลกตั้งคำสอนของตนไว้บนฐาน คือ ศรัทธา – ความเชื่อ ซึ่งมนุษย์จะต้องเชื่อและปฏิบัติตาม ความเชื่อในที่นี้หมายถึง การเชื่อด้วยการยอมรับคำสอนตามที่ปรากฏ เช่น คัมภีร์พระเวท คัมภีร์ไบเบิล และคัมภีร์

² จังกีสูตร มัชฌิมนิกาย, เล่ม 13 หน้า 601

กุระอ่าน เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นพระวณะ
ศาสดาพยากรณ์

เปิดเผยโดยพระเจ้า และผ่านสื่อกลางคือ

แต่คำว่า “ศรัทธา” ในพุทธศาสนาหมายถึงความเชื่อดังต่อไปนี้

1. ความเชื่อในพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ และความเชื่อในการกระทำ
และในผลของการกระทำ เช่น เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ฯลฯ

2. ความเชื่อมั่นที่เกิดจากปัญญาหรือความมั่นใจ เช่น ในทุกกรณีที่ตรัสถึงศรัทธา
พระองค์ทรงเน้นรวมถึงปัญญาด้วยเสมอไป

โดยนัยนี้ คำว่า ศรัทธา – ความเชื่อ ตามลักษณะที่ 2 ก็คือ ไวพจน์ของคำว่า ปัญญา
นั่นเอง ซึ่งหมายถึงความเชื่อตามที่เข้าใจแล้ว หรือสิ้นสงสัยเพราะเข้าใจ

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ความเชื่อนั้น เมื่อแยกออกโดยถือเอาลักษณะการเกิดมี
2 ประเภท คือ.–

1. ความเชื่อที่เกิดก่อนการรู้แจ้ง เรียกว่า ศรัทธา

2. ความเชื่อที่เกิดภายหลังการรู้แจ้ง เรียกว่า ปัญญา

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า หลักพุทธศาสนานั้นตั้งอยู่บนฐาน คือ ปัญญา เพราะ
เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แจ้งความจริงจนสิ้นสงสัยแล้ว พุทธศาสนาจึงได้เกิดขึ้น ด้วย
เหตุนี้ พุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่า เป็นศาสนาแห่งปัญญา มิใช่เป็นศาสนาแห่งศรัทธา ดังที่ปรากฏ
ในระบบปรัชญาสายอื่น ๆ ดังที่ท่านมุสลิสะกล่าวไว้ว่า “ท่านสาวิตตะ โดยไม่ต้องอาศัยความ
ภักดี ไม่ต้องอาศัยศรัทธาหรือความเชื่อ ไม่ต้องอาศัยความเห็นหรือการเห็นคล้อยตาม ไม่ต้อง
อาศัยข่าวลือหรือการยอมรับตามประเพณี ไม่ต้องอาศัยการสังเกตลักษณะภายนอก ไม่ต้อง
อาศัยการครุ่นคิดนานาทึบ ข้าพเจ้ารู้และเข้าใจได้ว่า ความดับแห่งสังขาร (ความคิดปรุง
ทั้งปวง) คือ นิพพาน”

คำกล่าวนี้สอดคล้องกับเอกลักษณ์ของพุทธศาสนาที่ว่า เอหิภัสสิกะ คือ จงมาแล้ว
จงเข้าใจ หรือมาทำความเข้าใจแล้วจึงเชื่อ มิใช่จงมาแล้วจงเชื่อ และว่าผู้ฉลาดมีปัญญาจะ
เข้าใจได้เฉพาะตน (ปัจเจกตั้ง เวทิตัพโพ วิญญูหิ)

มีอีกประเด็นหนึ่งที่ควรทำความเข้าใจ คือ ความเชื่อที่ถูกต้องสัมพันธ์กับความจริง
อย่างไร ?

ประเด็นนี้ ผู้ศึกษาควรจะเข้าใจทฤษฎีว่าด้วยความจริงที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน
และนำมาเปรียบเทียบกับหลักพุทธศาสนา คือ ทฤษฎีความจริงตามทัศนะของนักปรัชญา

ตะวันตก 4 ทฤษฎี นักปรัชญาตะวันตกได้กล่าวถึงทฤษฎีความจริงไว้ 4 ทฤษฎี คือ.—

1. ความจริง คือ ความตรงกันระหว่างความเชื่อที่เกิดจากการรับรู้และสิ่งภายนอก
2. ความจริง คือ สิ่งที่น่าไปปฏิบัติได้
3. ความจริง คือ ความสำเร็จ หรือ อุดมประโยชน์จากการปฏิบัติ
4. ความจริง คือ สิ่งที่พิสูจน์ทดลองได้ด้วยประสบการณ์

ทฤษฎีที่ 1 ความจริงคือความตรงกันระหว่างการรับรู้และสิ่งภายนอก เสนอโดยนักปรัชญาสายจิตนิยมที่มีความเชื่อว่า ความจริงส่วนย่อยจะต้องลงรอยกันกับความจริงส่วนรวม ตัวอย่างเช่น เราเชื่อว่าดวงอาทิตย์มีความร้อน เช่นนี้เรียกว่าความเชื่อของเราเป็นความจริง แต่ถ้าไม่มีดวงอาทิตย์ หรือไม่มีความร้อนจากดวงอาทิตย์ หรือไม่มีทั้งสองอย่าง ความเชื่อของเราก็เป็นความเท็จ

ทฤษฎีที่ 2 ความจริงคือสิ่งที่ขัดแย้ง สามารถนำไปปฏิบัติได้ เสนอโดยนักปรัชญาสายปฏิบัตินิยม อาทิเช่น วิลเลียม เจมส์ ชาวอเมริกัน ที่เห็นว่า ความรู้ ความเชื่อ หลักการและทฤษฎีทั้งปวงคือเครื่องมือนำไปสู่ความสำเร็จ เมื่อนำไปปฏิบัติแล้วเกิดผลดีแก่ผู้ปฏิบัติ จึงถือว่าเป็นความจริง

ทฤษฎีที่ 3 ความจริงคือความสำเร็จ หรือความมีประโยชน์ เสนอโดยนักปรัชญาสายจิตนิยม มีความเชื่อว่าความจริงส่วนย่อยจะต้องลงรอยกับความจริงส่วนรวม ตัวอย่างเช่น ทฤษฎีทางคณิตศาสตร์ $2 + 2 = 4$, $4 + 4 = 8$, $8 + 8 = 16$ เลขจำนวนใดลงท้ายด้วย 0 เอา 5 หาร ย่อมลงตัวเสมอ

ทฤษฎีที่ 4 ความจริงจะต้องพิสูจน์ทดลองได้ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เสนอโดยนักการศึกษากลุ่มเวียนนา โดยได้ประกาศหลักการที่ว่า สิ่งที่พิสูจน์ทดลองได้ด้วยประสาทสัมผัสเป็นสิ่งที่ไร้ความหมายและไม่เป็นความจริง

ทฤษฎีที่ว่าด้วยความจริง 4 ประการนี้ เป็นหลักการที่พุทธศาสนาได้ประกาศยืนยันมาแล้ว และสมบูรณ์ยิ่งกว่าความคิดของนักปรัชญาในยุคหลัง ซึ่งนักศึกษาพอจะพิจารณาเห็นได้จากหลักความจริงทางพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

1. หลักความจริงทางพุทธศาสนามีว่า “ชีวิตหลังจากตายแล้วมีอยู่ทราบเท่าที่วิญญาณหรือจิตยังมีกิเลส เช่น ความโลภ โกรธ หลง คือ พุทธศาสนามีความเชื่อว่าตายแล้วเกิดใหม่ มีพุทธพจน์ยืนยันถึงเรื่องชาติหน้าหรือการเกิดใหม่ เช่น คนบาปหรือคนชั่ว เมื่อตายแล้ว ย่อมไปเกิดในนรก คนมีบุญหรือคนดีเมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์ การที่ผู้เห็นผิดว่าไม่มี

ขาดหน้า เชื่อว่ากล่าวคำไม่จริง และเชื่อว่าคัดค้านพระอรียเจ้า

นี่คือการประกาศว่า ความจริงคือความจริงกันระหว่างข้อเท็จจริงภายนอกกับความคิดหรือกับความเชื่อภายในจิตใจของบุคคล

นอกจากนี้ พุทธศาสนายังชี้ถึงความตรงกันระหว่างการหยั่งรู้ภายใน (ญาณทัศนะ) กับความจริงภายนอกอีกด้วย ซึ่งเป็นขั้นที่ละเอียดกว่าขั้นประสาทสัมผัส

2. พุทธศาสนาไม่เน้นเฉพาะความลงรอยกันทางทฤษฎีเท่านั้น แต่ยังเน้นถึงความลงรอยกันระหว่างทฤษฎีและภาคปฏิบัติด้วย ปรากฏหลักฐานในสันทรกสูตรว่า เป็นไปได้ที่ทฤษฎีไม่ขัดแย้งกัน แต่ในทางปฏิบัติอาจไม่ลงรอยกันได้

3. พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบคำสอนทั้งหมดเหมือนพาหนะหรือเครื่องใช้ เครื่องอาศัยมิใช่มีไว้เพื่อไถ่อดหรือเพื่อยึดมั่น แต่มีไว้เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือนำไปสู่วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ข้อแตกต่างระหว่างปรัชญาปฏิบัตินิยมกับพุทธศาสนาก็คือ พุทธศาสนาไม่สนับสนุนหลักการที่ว่า

1) ความจริงทุกอย่างจะต้องมีประโยชน์ หรือ

2) ความมีประโยชน์ทุกอย่างคือความจริง แต่พุทธศาสนาเห็นว่า ความจริงจะต้องเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์สามัญ หรือประสบการณ์พิเศษ สามารถนำไปปฏิบัติได้ และก่อให้เกิดผลจากการปฏิบัตินั้นตามวัตถุประสงค์

4. หลักการที่ว่า สิ่งที่พิสูจน์ได้เท่านั้นคือความจริง พุทธศาสนาได้ประกาศไว้นานแล้วเป็นเวลา 2,500 กว่าปี

ดังนั้น ความจริงตามหลักพุทธศาสนาจะต้องมีลักษณะดังนี้

1) มีเหตุผล (สนิทานัง)

2) พิสูจน์ทดลองได้ (เอหิโอสลิกะ)

3) เป็นที่ยอมรับกันโดยผู้รู้ทั้งหลาย (เวทิตัพโพ วิญญูหิ)

4) เป็นความจริงสากลตลอดไป ไม่ขึ้นกับกาลเวลา (อกาลิกะ)

เพื่อความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้ให้ชัดเจน ควรศึกษาหลัก 10 ประการที่บุคคลไม่ควรเชื่อ ซึ่งปรากฏใน กาลามสูตร³ อันเป็นสูตรที่แสดงถึงเสรีภาพทางความคิดที่ไม่เคยมี

³ พระไตรปิฎก บาลี, กรมการศาสนา, เล่มที่ 20/ 110

ปรากฏในที่ใดเลยในประวัติศาสตร์ศาสนาของโลก เสรีภาพดังกล่าวเป็นสิ่งจำเป็น เพราะ
ความรอดพ้นของบุคคลขึ้นอยู่กับความรู้แจ้งความจริงด้วยตัวของเขาเอง มิใช่ด้วยอาศัยการ
ดลบันดาลหรือประสาทพรจากพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือภินิหารภายนอก

คำกล่าวนี้ปรากฏชัดเจนในพุทธพจน์ที่ตรัสกับชาวกาลามะถึงวิธีการขจัดความสงสัย
และปลูกฝังความเชื่อมั่นในตนเอง โดยประกาศหลัก 10 ประการ คือ

1. อย่าด่วนเชื่อเพราะฟัง (เรียน) ตามกันมา (อนุสสวะ)
2. อย่าด่วนเชื่อเพราะการยัดถือสืบ ๆ กันมา (ปรัมปรา)
3. อย่าด่วนเชื่อเพราะตื่นข่าวลือ (โฆษณาชวนเชื่อ) (อิตติกร)
4. อย่าด่วนเชื่อเพราะมีในคัมภีร์หรือตำรา (ปิฎกสัมปทาน)
5. อย่าด่วนเชื่อโดยการนึกเดาเอา (ตักกะ - ตรรกวิทยา)
6. อย่าด่วนเชื่อโดยการคาดคะเน (นยะ)
7. อย่าด่วนเชื่อโดยการคิดตรงตามแนวเหตุผล (อาการปริวิตักกะ)
8. อย่าด่วนเชื่อเพราะตรงกับหรือเข้ากันได้กับทัศนคติของตน (ทิวฐินิชฌานักขันติ)
9. อย่าด่วนเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ (ภัพพรูปตา)
10. อย่าด่วนเชื่อเพราะเห็นว่า สมณะผู้นี้ หรือครู-อาจารย์ผู้นี้ เป็นครู-อาจารย์
ของเรา (สมโณโนครูติ)

หลัก 10 ประการที่ปรากฏในกาลามสูตรนี้ แม้ว่าจะชี้ถึงในแง่ไม่ให้ด่วนเชื่อสิ่งใด ๆ
ด้วยเหตุทั้ง 10 ประการดังกล่าว แต่ความก็โยงถึงการไม่ด่วนปฏิเสธในทันทีเช่นเดียวกัน
นั่นคือ ทรงเน้นให้ใช้หลักสติปัญญาและการพิสูจน์ทดลองด้วยตนเอง ดังที่พระพุทธองค์ได้
ทรงตรัสไว้ว่า “เมื่อพวกเขารู้ เมื่อพวกเขาเข้าใจด้วยตนเองว่า อะไรเป็นกุศลเป็นสิ่งที่ดี ไม่มีโทษ
ผู้รู้สรรเสริญทำแล้วได้รับประโยชน์และความสุขก็ควรยอมรับและปฏิบัติตามสิ่งนั้นและสิ่งนั้น
คือ

- 1) ความไม่โลภ
- 2) ความไม่โกรธ
- 3) ความไม่หลงมกมาย”

ส่วนในจังกีสสูตร⁴นั้น ได้ระบุออกมาอย่างชัดเจนว่า ความเชื่อที่ดี, ความถูกใจหรือ

---

⁴ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 13, หน้า 601

ชอบใจก็ดี, การฟัง (เรียน) ตามกันก็ดี, การคิดตรงตามแนวเหตุผลก็ดี, ความตรงกันหรือความเข้ากันได้กับทัศนะของตนก็ดี ทั้งหมดนี้อาจเป็นได้ทั้งถูกและผิดก็ได้ คือ ไม่มีหลักประกันว่าจะถูกหรือผิดโดยส่วนเดียว

เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรด่วนสรุปว่าอย่างนี้เท่านั้นถูก อย่างอื่นเหลวไหล คือ ผิด ใช้ไม่ได้ทั้งสิ้น

เมื่อนักศึกษาได้ทราบถึงทัศนะของพุทธปรัชญาที่มีต่อนักคิดหรือนักปรัชญากลุ่มต่าง ๆ แล้ว ทั้งในเชิงที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้ ทั้งในเชิงที่เป็นจริงและไม่จริง เพื่อความกระจ่างชัดยิ่ง ควรจะได้ศึกษาเพื่อเกิดความรู้ตามแนวพุทธปรัชญาต่อไป

บ่อเกิดของความรู้ตามแนวพุทธปรัชญา

ตามปกติแล้ว ญาณวิทยาจะกล่าวถึงแหล่งกำเนิดของความรู้ ธรรมชาติของความรู้ ความสมเหตุสมผลของขอบเขตของความรู้ ตลอดจนจนถึงการทดลองหรือการพิสูจน์ความรู้ สำหรับพุทธปรัชญามีแหล่งกำเนิดของความรู้พอสรุปได้ดังนี้.—

1. แหล่งกำเนิดของความรู้ (ประมาณะ) แหล่งกำเนิดของความรู้อย่างกว้างที่สุดมีอยู่ 2 อย่าง คือ

1) ปรโตโฆสะ⁵ ซึ่งแปลตามตัวอักษรว่า เสียงจากผู้อื่นหรือการได้ฟังจากผู้อื่น อันได้แก่ประสบการณ์ภายนอก เช่น การศึกษาเล่าเรียน การฟังคำบรรยาย คำสอน การโฆษณา และแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นครู ศาสตรา คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ฯลฯ อันสรุปได้ว่า เป็นสภาพแวดล้อมและตัวบุคคล

2) โยนิโสมนสิการ⁶ ได้แก่ การพิจารณาด้วยอุบายอันแยบคายซึ่งเป็นวิธีการคิดหาเหตุผลตลอดจนรู้จักวิเคราะห์ วิจาร์ณ สืบสวน สอบสวนหาต้นเหตุแยกแยะให้เห็นเหตุปัจจัยหรือความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในขั้นต่ำ หมายถึง การใช้เหตุผลทางตรรกศาสตร์ และในขั้นสูง หมายถึงการฝึกฝนอบรมจิตใจให้เป็นสมาธิ จนเกิดความสงบ ทำลายอคติและความรู้สึก อัตวิสัยต่าง ๆ จนสามารถรู้ความจริงอย่างแท้จริงได้

---

⁵เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 20 หน้า 110

⁶พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 675—726

นอกจากนี้ แหล่งกำเนิดของความรู้ที่ระบุไว้ชัดเจนในพระไตรปิฎกบาลี เล่มที่ 20 หน้า 241 มีอยู่ 3 แหล่ง คือ

1. สุตมยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการฟัง ดังมีพุทธภาษิตรับรองไว้ว่า “ผู้ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา” การฟังนี้รวมถึงความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน หรือการถ่ายทอดสืบต่อกันมา เทียบได้กับความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ทางอินทรีย์แบบลัทธิประจักษ์นิยม (Empiricism)

2. จินตามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการคิดหาเหตุผล หรือความรู้ที่เกิดจากคิดอ่านใคร่ครวญหรือตรិตรองเหตุผลด้วยตนเอง ดังมีพุทธภาษิตแสดงความตรงกันข้ามว่า “ปัญญาย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ตริตรอง เทียบได้กับความรู้ที่เกิดจากการคิดหาเหตุผลแบบลัทธิเหตุผลนิยม (Rationalism)

3. ภาวนามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมให้เข้าใจสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนเกิดความซาบซึ้งซึมซาบจับใจขึ้น สามารถลงมือปฏิบัติแล้วได้ผลอย่างแน่นอน การลงมือศึกษาค้นคว้าอาจเป็นการวิจัยหรือปฏิบัติการ (Operationalism) ซึ่งปัจจุบันนิยมกันอยู่ และการอบรมจิตใจตามแนวสมถะและวิปัสสนา โดยเฉพาะอย่างหลังนี้นำไปสู่ความรู้ที่แท้จริงในที่สุดได้ เทียบได้กับความรู้ที่เกิดขึ้นภายในอย่างกระจ่างแจ้ง หรือการหยั่งรู้ของญาณวิทยาตะวันตก (Intuition)

เราจะทราบว่า แหล่งกำเนิดของความรู้ดังกล่าวลักษณะใดควรเชื่อถือหรือนำไปสู่ความจริงได้มากที่สุด จะต้องนำไปเทียบเคียงกับหลัก 10 ประการในกาลามสูตร และแหล่งกำเนิดของความรู้ในจังกีสสูตร

ตามนัยนี้ เราอาจกล่าวได้อย่างรวบรัดว่า ในเรื่องสุตมยปัญญาก็ดี จินตามยปัญญาก็ถือได้เป็นแหล่งกำเนิดของความรู้ แต่มิใช่สิ่งนี้เท่านั้น จะต้องเสริมด้วยภาวนามยปัญญา ซึ่งในความหมายหนึ่งนำไปสู่อภิญาหรือญาณ จึงจะทำให้บรรลุความจริงที่สมบูรณ์⁷

---

⁷ฟรานซิส เบคอน ได้พูดถึง “รูปบูชาแห่งใจ” ไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งเป็นเรื่องที่อคติของบุคคลว่าเป็นอุปสรรคต่อการแสวงหาความจริง ดูใน Harold H. Titus, P. 24

ระดับความรู้

ระดับของความรู้ตามที่พุทธปรัชญาได้แบ่งไว้นั้น มีหลายระดับตามความรู้หรือการรับรู้ของบุคคลต่อโลกภายนอกหรือภายในแล้วแต่กรณี ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้.—

1. **ความรู้ระดับวิญญาณ⁸ (Consciousness)** ได้แก่ การรับรู้ทางอินทรีย์ทั้ง 6 เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เป็นความรู้ระดับพื้นฐาน คือ เป็นความรู้เบื้องต้น เมื่อได้เห็น ฟัง ตมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ แล้วแต่กรณี และยังทำหน้าที่คอยรับรู้กิจกรรมทุกอย่างของจิตด้วย

2. **ความรู้ระดับสัญญา⁹ (Perception)** คือ ความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมายบันทึกไว้หรือจำไว้เป็นวัตถุของความคิดต่อ ๆ ไป ทำให้มีการรู้จัก จำได้ รู้ เข้าใจ และคิดได้ยิ่งขึ้นไป

3. **ความรู้ระดับทฤษฎี (Dogmatism)** ได้แก่ ความเข้าใจตามแนวความคิดของตน เป็นความรู้ที่สรุปลงเป็นความเห็นหรือทฤษฎี (ทัศนะ) อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเทียบได้กับทฤษฎีทางปรัชญาทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้ถือได้ว่าเป็นความคิดที่ได้กลั่นกรองจนสรุปเข้าใจเป็นของตนเองแล้วไม่ว่าจะมีเหตุผลหรือไม่ก็ตาม

4. **ความรู้ระดับญาณ, ปัญญาหรืออภิญญา (Intuitive insight)** ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการหยั่งรู้ เป็นความรู้บริสุทธิ์ เป็นเช่นกับแสงสว่างที่ผุดแจ้งกระจ่างขึ้น ทำให้มองเห็นธรรมชาติอันแท้จริงของสิ่งนั้น ๆ ตามที่มันเป็นจริง โดยไม่มีทัศนะส่วนตนหรือเหตุผลส่วนตัวเข้าไปเกี่ยวข้อง

ความรู้ระดับนี้แตกต่างจากความรู้แบบทฤษฎีที่ยึดถือกันและอิงเหตุผล ส่วนความรู้แบบญาณนี้ออกไปสัมผัสกับตัวสภาวะ คือ ข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่มีอยู่โดยตรง ความรู้ระดับนี้น่าจะตรงกับความรู้ที่เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ เรียกว่า ความรู้โดยการคุ้นเคย (Knowledge by acquaintance)

⁸มีอุปมาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อ้างโดยพระราชวรมุนีว่า คน 3 คนมองดูเหรียญษาปณ์ สัญญาเปรียบเหมือนเด็กยังไร้เดียงสา ดูเหรียญแล้วรู้แต่รูปร่าง ยาว สั้น เหลี่ยม กลม ฯลฯ แต่ไม่รู้ค่า วิชาญาณเปรียบเหมือนชาวบ้าน เห็นเหรียญแล้ว รู้ทั้งรูปร่างเป็นต้น และยังรู้ค่าด้วยแต่ไม่รู้ว่าเป็นเหรียญแท้หรือเหรียญปลอม ส่วนปัญญาเปรียบเหมือนผู้เชี่ยวชาญ รู้ละเอียดทุกอย่าง คำอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรคดังกล่าว จึงหมายเอาวิชาญาณที่ทำหน้าที่รู้ตาม เป็นผลรวมของการรับรู้ (พุทธธรรม หน้า 24)

⁹Bertrand Russell, *The Problems of Philosophy*, 1962.

ส่วนความรู้นอกจากนี้เป็นความรู้โดยการบรรยาย (Knowledge by description)
ดังนั้น ความรู้ระดับญาณหรือปัญญานี้ จึงเป็นความรู้ระดับสูงสุด หรือระดับสุดยอด
ของปัญญามนุษย์ ซึ่งมีผลทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของเขาโดยสิ้นเชิง ซึ่งถือว่าเป็น
จุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา

คนใดหยิ่งเพราะชาติ
หยิ่งเพราะทรัพย์และเพราะโคตร
ย่อมดูหมิ่นญาติของตน
เหล่านี้เป็นทางของคนเสื่อม

ปาวกสูตร ๓๕/๔๓๒-๔๓๖

บทวิเคราะห์เปรียบเทียบ

ระหว่าง

หลักญาณวิทยาของพุทธปรัชญา

กับ

หลักญาณวิทยาโดยทั่วไปของ

ปรัชญาอินเดียบางสำนัก

เมื่อพิจารณาตามความเป็นจริงแล้ว ญาณวิทยาของพุทธปรัชญามีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากญาณวิทยาของปรัชญาอินเดียทั่วไปทั้งในแง่ที่เกี่ยวกับบ่อเกิดของความรู้ ความสมเหตุสมผลของความรู้และระดับของความรู้ต่าง ๆ

หลักญาณวิทยาของปรัชญาอินเดียได้กล่าวถึงวิธีการเข้าถึงความจริงได้ 2 วิธี คือ

1. การเข้าถึงความจริงด้วยความรู้ (ชยฺญานมารคา)
2. การเข้าถึงความจริงด้วยการอุทิศตนด้วยความภักดี (ภักติมารคา)

ส่วนการเข้าถึงความจริงด้วยวิธีการประกอบกรงานต่าง ๆ (กรรมมารคา) นั้น ถือว่าเป็นพื้นฐานขั้นต้นของทั้ง 2 วิธี

การเข้าถึงความจริงด้วยความรู้ (ชยฺญานมารคา)

การเข้าถึงความจริงด้วยความรู้มีหัวข้อที่ควรศึกษาอยู่ 3 ประการ คือ

1. ประมา หมายถึง ความรู้ที่แท้จริง ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ 2 ประการ คือ เป็นสัจจะ และเป็นความรู้ใหม่จากสิ่งที่เคยรู้มาแล้ว
2. ประเมยยะ หมายถึง วัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความรู้
3. ประเมณะ ได้แก่ เครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่ช่วยให้เกิดความรู้

ในตอนนี้จะศึกษาวิเคราะห์เฉพาะหัวข้อและประเมณะหรือแหล่งกำเนิดความรู้เท่านั้น ซึ่งในเรื่องนี้นักญาณวิทยาของอินเดียได้กล่าวไว้มี 6 วิธี คือ

1. ประจักษประมาณ (Perception)
2. อนุมานประมาณ (Inference)
3. ศัพท์ประมาณ (Verbal Testimony)
4. อุปมาณประมาณ (Comparision)

5. อารถปัตติ (Postulation)

6. อนุปลัทธิ (Non-apprehension)

ต่อไปนี้เป็นคำอธิบายแหล่งกำเนิดความรู้ทั้ง 6 โดยสรุป

คำว่า “ประมาณ” เป็นคำที่เราควรทำความเข้าใจให้ชัดเจนเสียก่อน คำนี้หมายถึง เครื่องมือหรืออุปกรณ์ หลักการหรือวิธีการที่บุคคลใช้ในการพิจารณาความสงสัย และ ตรวจสอบหาความจริงเพื่อขจัดความสงสัยนั้น ๆ ให้หมดไป

ปัญหาในที่นี้ก็คือ ความสงสัยคืออะไร? ความสงสัยก็คือความไม่แน่ใจที่เกิดจากการสำรวจหาลักษณะพิเศษของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งยังไม่พบ และความสงสัยทั้งหมดนั้นก็เกิดจากลักษณะภายนอกหรืออารมณ์ทั้งมวล อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ซึ่งนิยมเรียกว่า “ประเมยยะ” หรือสิ่งที่ถูกพิจารณาสำหรับผู้พิจารณาหรือทำหน้าที่ตรวจตรา ความลับนั้นได้แก่ จิตใจ

แต่ปรัชญานายยะและปรัชญาเวทานตะยืนยันว่า ตัวผู้รู้หรือที่เรียกว่าประมาตา ได้แก่ วิญญาณหรืออาตมมันนั่นเอง ส่วนวิธีการใช้เพื่อขจัดความสงสัยและให้ได้มาซึ่งความรู้ที่ถูกต้อง นั้นเรียกว่า “ประมาณ” และความรู้ที่เกิดขึ้นเรียกว่า “ประมิตติ”

ในตอนี้ จะกล่าวเฉพาะประมาณทั้ง 6 โดยสังเขปคือ

1. **ประจักษ์ประมาณ (Perception)** หมายถึง การรับรู้โลกภายนอก โดยอาศัยประสาทสัมผัสโดยตรง เช่น ตา – เห็นรูป, หู – ฟังเสียง, จมูก – ดมกลิ่น, ลิ้น – ลิ้มรส, กาย – การสัมผัส ซึ่งโดยทั่วไปบุคคลเชื่อว่าเขาได้รับรู้โลกภายนอกโดยตรง ไม่มีอะไรคั่นอยู่ระหว่างวัตถุที่ถูกรับรู้และอวัยวะที่ทำหน้าที่รับรู้

อย่างไรก็ตาม คำว่า “ประจักษ์ประมาณ” ในที่นี้ ตามทัศนะของนักจิตวิทยาและนักปรัชญาได้ให้ความหมายไว้แตกต่างกันอยู่บ้าง คือ

1. นักจิตวิทยาสมัยใหม่ได้ให้ความหมายของคำว่า ประจักษ์ประมาณไว้ว่า ได้แก่ “ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการแปลความหมายของความรู้สึก (Feeling) โดยกระบวนการระบบประสาทส่วนสมอง” ตัวอย่างเช่น “บุคคลเห็นข้าวสุกสีขาว” นักจิตวิทยาจะเริ่มวิเคราะห์ตามลำดับว่า “ข้าพเจ้าเห็นวัตถุชนิดหนึ่งซึ่งมีสีขาว และวัตถุชนิดนั้น คือ ข้าวสุก

โดยนัยนี้ ประจักษ์ประมาณตามทัศนะของนักจิตวิทยาจึงต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการคือ

1) จากการแยกประเภทวัตถุที่ประจักษ์ออกจากสิ่งที่ไม่ประจักษ์ เช่น แยกสีขาวออกจากสีอื่น ๆ และแยกสีขาวออกจากความรู้สิ่งหนึ่งด้วยกลิ่น รส และการสัมผัส เป็นต้น

2) ความสำนึกเปรียบเทียบสีขาวในข้าวที่เห็นกับสีขาวทั่วไป รวมทั้งการหวนระลึกถึงกลิ่น รสของข้าวสุกที่เคยได้เห็นมาแล้ว

3) การตระหนักและการเกิดความรู้ว่าวัตถุที่ประจักษ์อยู่เฉพาะหน้าในกาลและอวกาศเฉพาะนั้น ๆ คือข้าวสุก หรือนักศึกษาอาจจะหาตัวอย่างอื่นที่ได้ประสบพบเห็นนำมาอธิบายเปรียบเทียบก็ได้

โดยหลักการดังกล่าวนี้ ถ้ามีวัตถุอะไรก็ตามที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับข้าวสุกในกาลและอวกาศที่เหมือนกัน และมีภาวะเหมือนข้าวสุก นักจิตวิทยาจะต้องสรุปในทันทีว่า นั่นคือข้าวสุกทุกกรณีไป

อนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องบ่อเกิดของความรู้ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงผูกขาดว่ามีเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น ทั้งมิได้ทรงถือว่าเป็นเจ้าของบ่อเกิดของความรู้แต่เพียงผู้เดียว ครั้นแล้วพระองค์ทรงปฏิเสชนักปรัชญาสายอื่น ๆ ดังปรากฏในพรหมชาลสูตร ที่ฉมนิกาย พระองค์ทรงยอมรับว่า สมณะและพราหมณ์บางพวกสามารถบรรลุญาณพิเศษได้แล้ว เขาเหล่านั้นก็มีความเชื่อต่อไปว่า โลก (ปรมาตมันและอาตมัน) เป็นสิ่งอมตะหรือเชื่อว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก แต่พระองค์ไม่ทรงยอมรับว่า บทสรุปหรือทฤษฎีดังกล่าวตรงกับความจริง และความรู้เช่นนั้นพระองค์ไม่ทรงถือว่าจะก่อให้เกิดความสุขสงบที่แท้จริงได้ แต่ทรงถือว่าทั้งญาณพิเศษและความรู้ทุกรูปแบบเป็นเพียงอุปกรณหรือเครื่องมือที่จะนำไปสู่จุดหมายบางประการเท่านั้น มิใช่เป็นจุดหมายปลายทางในตัวมันเอง และทรงเน้นให้เห็นอย่างชัดเจนว่า “ความรู้ทุกชนิดที่เกิดจากทัศนคติส่วนตัวของบุคคล เช่น ความชอบหรือไม่ชอบ ซึ่งมีอคติทั้ง 4 เป็นมูลฐาน ย่อมจะปิดบังความจริง และความพันทุกขก็ไม่ใช่เกิดจากความรู้ดังกล่าวข้างต้น แต่เกิดเพราะการไม่ยึดมั่นถือมั่นในความรู้นั้น ๆ และในสิ่งทั้งปวงต่างหาก

แต่อย่างไรก็ตาม ในประเด็นที่เกี่ยวกับบ่อเกิดของความรู้พระพุทธเจ้าได้ทรงเน้นไว้ 3 ประเด็น คือ

1. ประจักษ์ประมาณ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ทั้งแบบสามัญและแบบพิเศษ

2. อนุমানประมาณ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการคิดหาเหตุผลจากสิ่งที่รู้แล้วไปยังสิ่งที่ยังไม่รู้ โดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งสอง คือ เหตุผลกับประสบการณ์

3. ศัพท์ประมาณ คือ ความรู้ที่เกิดจากพยานหลักฐาน รวมทั้งรายงานข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งสิ่งดังกล่าวอาจจะเป็นความจริงหรือเท็จก็ได้ ฉะนั้น จะต้องนำมาพิสูจน์กับประสบการณ์ส่วนบุคคลเสียก่อน

ต่อไปนี้เป็นคำอธิบายแต่ละประเด็นในรายละเอียด

1. **ประจักษ์ประมาณ** คำว่า ประจักษ์ประมาณตามทัศนะของพุทธปรัชญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นทันที ในขณะที่ประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น และร่างกาย กระทบกับวัตถุภายนอกที่เป็นของคู่กัน คือ สี เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ความรู้ขั้นประจักษ์นี้ จัดเป็นความรู้แบบสามัญซึ่งช่วงการเกิดหยุดแค่การกระทบและรู้เท่านั้น ยังไม่เจือปนด้วยทัศนคติส่วนตัว และไม่เกี่ยวข้องกับบัญญัติต่าง ๆ อันเกิดจากความจำในอดีต

อนึ่ง ในเรื่องประจักษ์ประมาณนี้ มีข้อสังเกตที่ควรศึกษา 5 ประการ คือ

1. ความรู้ระดับประจักษ์ประมาณนี้สามารถเปิดเผยเฉพาะลักษณะภายนอกของสิ่งนั้น ๆ เท่านั้น
2. เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกและทัศนคติที่มีอยู่แล้ว เช่น เวทนา (ความรู้สึก) ตัณหา (ความต้องการ) อุปาทาน (การยึดมั่นถือมั่น) ที่เคยมีอยู่ก่อนการรู้ เป็นต้น
3. เป็นความรู้ระดับสามัญและระดับสมมติบัญญัติเท่านั้น
4. ไม่สามารถรู้แจ้งความจริงโดยตลอด
5. ทำให้เกิดความหลงและความไม่เข้าใจในมายาการของโลกภายนอก ฉะนั้น จึงไม่สามารถแก้ปัญหาวิตที่แท้จริงได้

อนึ่ง ความรู้ระดับประจักษ์ประมาณนี้ มีหลักฐานในมัชฌิมนิกาย พระสูตรตันตปิฎก พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสถึงขั้นตอนการเกิดความรู้ระดับนี้ไว้อย่างชัดเจนว่า เมื่อประสาทสัมผัส กระทบกับวัตถุภายนอกจะก่อให้เกิดวิญญาน ผัสสะ เวทนา ตัณหา และอุปาทาน เป็นต้น ตามลำดับ ซึ่งบุคคลทั่วไปมักจะถือเอาว่า สิ่งที่ตนรู้สึกก็คือสิ่งที่ตนรู้ และเขาจะคิดหาเหตุผลจากสิ่งที่ตนรับรู้ตามประสบการณ์ของตน ซึ่งการคิดก็จะถูกรอบงำด้วยตัณหา มานะ และทิฐิเก่า ๆ จนทำให้รู้สึกว่าวัตถุที่ตนรู้นั้นเป็นสิ่งที่ตนรู้ ปัจจุบัน และอนาคต

เรื่องนี้มีนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาชื่อท่านญาณนันทะ ได้เสนอทัศนะในประเด็นนี้ไว้ว่า “เป็นที่เห็นได้ชัดมิใช่เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ มิใช่เป็นกิจกรรมที่ถูกควบคุมอย่างละเอียดรอบคอบ แต่การคิดตามประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสนั้น มักจะเกี่ยวข้องกับ

ตัณหา มานะ และทิฏฐิทั้งหลายด้วย

ประการสุดท้าย ผู้รับรู้จะกลายเป็นวัตถุแห่งการรับรู้ไปอย่างช่วยไม่ได้⁹

โดยนัยนี้ ความรู้ที่เกิดขึ้นทางประสบการณ์สามัญโดยทั่วไปจึงไม่ก่อให้เกิดญาณทัศนะที่ถูกต้องตามความเป็นจริง

นอกจากประจักษ์ประมาณหรือประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้ว พุทธปรัชญา ยังประกาศถึงประจักษ์ประมาณแบบพิเศษอีกด้วย ซึ่งความรู้ที่เกิดขึ้นจะมีลักษณะที่สำคัญ คือ

1. เปิดเผยสภาวะลักษณะที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ
2. เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ ปราศจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน
3. เป็นความรู้ระดับสูงหลุดพ้นจากสมมติบัญญัติ
4. เป็นความรู้ชั้นญาณทัศนะจะฉลื่นสงสัยในสิ่งทั้งปวง
5. ก่อให้เกิดความสุข สงบ และการรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง

ความรู้ประเภทนี้ เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาจิตที่สมบูรณ์แล้วเกิดความสุขเต็มทีระหว่างศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเมื่อแยกโดยประเภทแล้ว มี 6 ประการ¹⁰ คือ

1. อิทธิวิธี หมายถึง ความรู้ที่สามารถแสดงฤทธิ์อภินิหารีย์เหนือปรากฏการณ์สามัญ และเหนือขอบเขตประสบการณ์ธรรมดาได้
2. ทิพยโสดะ หมายถึง ความรู้ที่สามารถทำให้ได้ยินคลื่นเสียงในระดับความถี่ในกาลและเทศะที่ประสาทหูไม่ได้ยินอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า หูทิพย์
3. เจโตปริยญาณ หมายถึง ความรู้ที่สามารถกำหนดรู้เท่าทันความรู้สึกนึกคิดของคนอื่นได้ในทันทีที่ต้องการอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ใจทิพย์
4. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ หมายถึง ความรู้ที่สามารถรู้แจ้งถึงสภาวะการณ์ต่าง ๆ ของชีวิตของอดีตชาติได้โดยตลอด อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าความรู้ระดับระลึกชาติได้ของพระพุทธรองค์
5. ทิพยจักขุ หมายถึง ความรู้ที่สามารถทำให้เห็นคลื่นสีที่ประสาทตาธรรมดารู้ไม่ได้อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ตาทิพย์

¹⁰ Bhikkhu Nanananda, **Concept and Reality in Early Buddhist Thought**, Kandy, Buddhist Publication Society, 1971, P. 5

¹¹ ที. ปา 11/ 431/ 307, อัง ฉกัทะ 22/ 273/ 311.

6. อาสวักขยญาณ หมายถึง ความรู้ระดับสูงสุดที่ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสและอวิชชา (เครื่องเศร้าหมอง) ทั้งปวงจนรู้แจ้งสัจธรรมจนถึงที่สุด อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ความรู้ระดับสิ้นกิเลสหมดอวิชชาทั้งปวง

ความรู้ 5 ประการแรกจัดเป็นความรู้ระดับโลกียะ คือ ระดับธรรมดาสามัญทั่วไป ซึ่งปุถุชนสามารถทำให้เกิดให้มีขึ้นมาได้โดยอาศัยการปฏิบัติที่ถูกต้อง ส่วนประการสุดท้ายคือ อาสวักขยญาณ จัดเป็นความรู้สูงสุดซึ่งเรียกว่า โลกุตตรปัญญา ความรู้ที่หลุดพ้นจากโลกียวิสัย ซึ่งทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า อภิญญาหรือความรู้ชั้นยอดเยี่ยม (ดูวิชา 8 และวิปัสสนาญาณ 9 ประกอบด้วย)

นอกจากนี้ ยังมีญาณหรือความรู้ชนิดพิเศษที่เป็นกำลังสำคัญอีก 10 ประการซึ่งเรียกว่า ทศพลญาณ 10 ซึ่งปรากฏอยู่ในมัชฌิมนิกาย มูลปिटถนสาส์กพระไตรปิฎกที่ตั้งต่อไปนี้

1. ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ รู้กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับขอบเขตและขีดค้นของสิ่งทั้งหลายว่าอะไรเป็นไปได้ (ฐานะ) อะไรเป็นไปไม่ได้ (อฐานะ) และแค่นั้นเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลและกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมเกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคลซึ่งจะได้รับผลที่ดีและชั่วต่าง ๆ

2. กรรมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม คือ สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีและกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน

3. สัพพัตถคามินีปฏิบัติทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะทำไปสู่คติทั้งปวง คือ สุคติ (สวรรค์) ทุกคติ (นรก) หรือพ้นจากคติหรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) และประโยชน์ในอนาคต (สัมปรายิกัตถะ)

4. นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลก อันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ คือ รู้สภาวะของธรรมชาติ

ทั้งส่วนที่มีชีวิตและไร้ชีวิต เช่น รู้ว่าส่วนประกอบต่าง ๆ ของชีวิต พร้อมทั้งหน้าที่ เช่น บัณฺธิ (รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ) อายมณะ (ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ) ธาตุ (ดิน น้ำ ไฟและลม) ต่าง ๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น

5. นานาวิมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้ธัมมุตติ คือ รู้อริยาคัย ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ และความสนใจเป็นต้นของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่าง ๆ กัน

6. อินทริยูปโรปรียัตติญาณ

ปรีชาหยั่งรู้ ความยิ่งและหย่อนแห่งความสามารถ (อินทรีย์) ของสัตว์ทั้งหลาย คือรู้ว่า สัตว์นั้น ๆ มีสัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา ระดับไหน มีอินทรีย์อ่อนหรือแก่กล้าพร้อมที่จะตรัสรู้ เป็นต้น

7. ฆานาทิสังกิเลสชาติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความฟ่องแผ้ว การออกแห่งฆานวิโมกข์ (การเพ่ง) สมาธิและสมาบัติทั้งหลาย ทศพลญาณอีก 3 ที่เหลือ คือ ปุพฺพเพนิวาसानุสติญาณ ทิพยจักขุ (จตุปปาตญาณและอาสวกขยญาณมีนัยเหมือนอนภิญญา 6 ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว) ให้นักศึกษาย้อนกลับไปอ่านดู

2. **อนุমানประมาณ** คำว่า อนุมานประกอบด้วยคำ 2 คำ คืออนุ แปลว่า ภายหลัง และมานะ แปลว่า ความรู้ ฉะนั้น อนุมาน หมายถึง “ความรู้ที่เกิดขึ้นในภายหลัง ซึ่งถือว่าเป็นความรู้โดยอ้อม เพราะว่าอนุมานประมาณจะเริ่มจากการศึกษาวิเคราะห์สิ่งทีประจักษ์ไปหาบทสรุป หรือความจริงที่ไม่ประจักษ์ โดยอาศัยความสัมพันธ์สิ่งทั้งสองโดยนัยนี้ อนุมานประมาณจึงมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

- 1) สิ่งที่จะอนุมานหรือสิ่งที่ถูกพิสูจน์ (สารยะ) จะต้องเป็นสิ่งที่ไม่ประจักษ์
- 2) เครื่องมือในการอนุมาน (เหตุ) จะต้องเป็นสิ่งที่ประจักษ์อยู่เสมอ
- 3) สิ่งที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งที่ถูกพิสูจน์ (ปัจจัย) จะเป็นทีประจักษ์หรือไม่ประจักษ์ก็ได้

ก็ได้

ตัวอย่าง

บุคคลเห็นควัน (ไฟ) ซึ่งถือว่าเป็นเหตุที่ประจักษ์โดยทางประสาทสัมผัสอยู่แล้ว อนุมานไปถึงไฟ (สารยะ) ซึ่งตนเองไม่ประจักษ์และสิ่งที่สัมพันธ์กับไฟอีกอย่างหนึ่ง (ปัจจัย) คือปล่องไฟ ซึ่งลักษณะการหาความรู้เช่นนี้มีรูปที่ควรศึกษา 2 รูป คือ

รูปแบบที่ 1 มีขั้นตอนดังนี้

- 1) ปฏิญญา คือ การกล่าวถึงบทสรุปที่เราจะพิสูจน์หรืออนุมาน เช่น ภูเขาโน้นมีไฟ
- 2) เหตุ คือ เครื่องมือในการอนุมานซึ่งเป็นสิ่งที่ประจักษ์ในที่นี้ได้แก่ควัน เช่น ภูเขาโน้นมีควัน
- 3) อุทาหรณ์ ได้แก่ ตัวอย่างที่เรายกมาเพื่อพิสูจน์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างไฟ (สารยะ) และควัน (เหตุ) เช่นที่ใดมีไฟ ที่นั้นย่อมมีควัน

รูปแบบที่ 2 มีขั้นตอนที่หนึ่ง สอง และสาม เหมือนกันกับแบบที่หนึ่ง เพียงแต่เพิ่มอุปนัยและนิคมเข้าไปอีกรวมเป็น 5 ขั้นตอน ซึ่งมีคำอธิบายเพิ่มเติมดังนี้

อุปนัย หมายถึง การกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุ (ควีน) กับสาธยะ (ไฟ) เพื่อเป็นหลักฐานยืนยันว่ากรณีที่มีควีนย่อมมีไฟ เพราะควีนมีความสัมพันธ์กับไฟ

นิคม หมายถึง สรุปรูปหรือลงมติยืนยันเป็นขั้นสุดท้ายอีกครั้งหนึ่ง เช่น ปฏิญญาที่ว่า “ภูเขาโน้นมีไฟ” ตามหลักเหตุผลที่กล่าวแล้วจึงลงมติยืนยัน

ลักษณะการอนุมานทั้ง 2 รูปแบบนี้ แบบที่หนึ่งใช้สำหรับการคิดหาเหตุผลเฉพาะตน ส่วนแบบที่สองใช้เพื่ออธิบายให้คนอื่นเข้าใจ

นอกจากนี้ นักศึกษาควศึกษาถึงการอนุมานทั้ง 7 ชนิด คือ

- 1) อนุมานจากภาวะ (เหตุ) ไปหาการริยะ เช่น เห็นเมฆฝนแล้วอนุมานถึงฝน
ภาวะ $\longrightarrow$ การริยะ
  - 2) อนุมานจากการริยะไปหาภาวะ เช่น เห็นรอยเท้าอนุมานถึงความมีอยู่ของช้าง
การริยะ $\longrightarrow$ ภาวะ
  - 3) อนุมานจากสิ่งที่เกี่ยวข้องกันและกัน เช่น เห็นควีนแล้วอนุมานถึงไฟ
  - 4) อนุมานจากลักษณะสามัญไปหากริยาสามัญ เช่น เห็นคนกรุงเทพฯรักความยุติธรรม อนุมานไปถึงการรักความยุติธรรมของคนบ้านนอก หรือเห็นคนกรุงเทพฯ เดิน อนุมานไปถึง การเดินของคนสมัยสุโขทัย เป็นต้น
  - 5) อนุมานจากลักษณะสามัญไปหาเฉพาะพิเศษ เช่น สิ่งที่ถูกกระทำ ย่อมต้องมี ผู้กระทำเห็นรูปภาพแล้วอนุมานถึงว่าต้องมีช่างภาพ
  - 6) อนุมานจากลักษณะที่หักออกไปหาลักษณะที่ยังเหลืออยู่ เช่น เรารู้มุมสองมุม ในรูปสามเหลี่ยม ย่อมอนุมานถึงมุมที่สามได้ หรือเรารู้ว่า เส้น ก และ ข เมื่อไม่ยาวและสั้น กว่ากันก็อนุมานได้ว่าต้องเท่ากัน
  - 7) อนุมานจากสิ่งที่รองรับลักษณะที่หักออกไปหาสิ่งที่รองรับลักษณะที่เหลืออยู่ เช่น การที่นาย ก. ไม่อยู่บ้าน อนุมานได้ว่า นาย ก. ต้องอยู่ที่อื่น หรือการไม่มีอาการปรากฏของไข้ อนุมานได้ว่าการกำเริบของเชื้อโรคได้ถูกขจัดไปแล้ว คือไม่มีอาการไข้ปรากฏ เป็นต้น
- หมายเหตุ** อนุมานประมาณนี้ ปรัชญาอายุของอินเดียถือว่าเป็นที่เกิดของความรู้ได้อีกวิธีหนึ่ง แต่พุทธปรัชญาจะยอมรับความจริงจากวิธีดังกล่าวนี้ก็ต่อเมื่อบทสรุปสอดคล้องหรือไม่ขัดแย้ง กับประจักษ์ประมาณเท่านั้น

3. ศัพท์ประมาณ คำว่า ศัพท์ ในหลักญาณวิทยาของปรัชญาตะวันออก โดยความหมายที่แท้จริงแล้ว หมายถึง คำพูดของผู้ที่รู้ประจักษ์แล้ว หรือคำพูดของผู้ที่ตรัสรู้แล้ว เช่น พุทธพจน์

เป็นต้น แต่คำพูดของคนอื่น เช่น พระอรธรรถกถาจารย์หรือพระฎีกาจารย์ ไม่ถือเป็นศัพท์ เป็นเพียงการอธิบายหรือขยายความเท่านั้น

นอกจากนี้ ศัพท์ประมาณยังมีหลักที่ควรสังเกตที่สำคัญอีก 4 ประการ จึงจะถือว่าเป็น บ่อเกิดของความรู้ได้ คือ

- 1) น้ำหนัก ความหมายหรือศักดิ์ของคำ
- 2) คำนั้นเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของหลักไวยากรณ์
- 3) คำนั้นมีสัมพันธภาพกับคำอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
- 4) ความประสงค์ของผู้พูดที่ดั่งาม

4. อุปมานประมาณ หมายถึง เครื่องมือที่ทำให้เกิดความรู้ขึ้นได้ โดยอาศัยลักษณะ ที่คล้ายคลึงกันระหว่างสิ่งของสองสิ่ง เช่น อาศัยความคล้ายคลึงระหว่างม้าที่เรา รู้แล้วกับสัตว์ อีกชนิดหนึ่งที่ยังใหม่แต่มีลักษณะคล้ายคลึงกับม้า จึงเกิดความรู้ว่านั่นคือม้าลาย

5. อารธปัตติ หมายถึง การตั้งสมมติฐานที่นำไปสู่ความรู้ได้ (อารธะข้อเท็จจริง ปัตติสมมติฐาน) หรือนัยหนึ่งหมายถึง การตั้งข้อสมมติฐานจากข้อเท็จจริงที่อธิบายไม่ได้ หรือไม่ประจักษ์ เช่น ไม่เคยเห็นคนอ้วนรับประทานอาหารกลางวันเลย เราก็ตั้งสมมติฐาน ได้ว่า เขาจะต้องรับประทานอาหารในเวลากลางคืนเป็นต้น เพราะถ้ามิฉะนั้นเราก็ไม่สามารถจะ อธิบายได้ว่าทำไมเขาจึงอ้วน

6. อนุปลัทธิ หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยวิธีการที่ประสาทสัมผัสไม่ได้รับรู้นั้น เลย แต่บุคคลเกิดความรู้เกี่ยวกับสิ่งนั้นได้ เช่น มีพระเมรุที่ท้องสนามหลวงในอดีต แต่ปัจจุบัน เราเห็นว่าไม่มีพระเมรุแล้ว เป็นต้น ซึ่งความรู้ชนิดนี้มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากวิธีการ ทั้ง 5 ที่กล่าวมาแล้ว

หมายเหตุ ประมาณทั้งสามวิธี คือ อุปมาณ อารธปัตติ และอนุปลัทธิ เป็นวิธีที่พุทธปรัชญา ไม่ยอมรับ เพราะถือว่าสงเคราะห์เข้าได้ในวิธีการทั้ง 3 ข้างต้นวิธีใดวิธีหนึ่งได้อยู่แล้ว

นอกจากนี้ พุทธปรัชญายังได้เน้นถึงแหล่งกำเนิดของความรู้ไว้อีก 3 ลักษณะ คือ

- 1) ความรู้เกิดจากการฟังการศึกษาเล่าเรียนในรูปแบบต่าง ๆ (สุตมยปัญญา)
- 2) ความรู้ที่เกิดจากการใช้ความคิดพิจารณาไตร่ตรองด้วยจิตที่สงบมั่นคง (จินตามย-ปัญญา) และ
- 3) ความรู้ที่เกิดจากกรรมวิธีพิเศษ จากการพัฒนาจิตด้วยอาศัยสมณะและวิปัสสนา (ภาวนามยปัญญา)

ประการสำคัญ พุทธปรัชญามีได้สอนให้ไอ้วอดหรือยึดมั่นในสิ่งที่รู้แล้ว แต่เตือนให้มี
จิตใจปล่อยวางเป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง เพื่อจะได้บรรลุถึงความรู้แจ้งเป็นอิสระ และมีสันติสุข
ที่แท้จริง.....

ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ
ผู้รู้ชั่วเป็นผู้เสื่อม
ผู้ชอบธรรมเป็นผู้เจริญ
ผู้เกลียดธรรมเป็นผู้เสื่อม

ปรามาสุต ๓๕/๔๗๓-๔๗๖

สรุปเนื้อหาสำคัญในบทที่ 11

1. มีนักคิดสมัยพุทธองค์อยู่ 3 กลุ่ม
  - 1.1 กลุ่มประเพณีนิยม ได้แก่ พวกพราหมณ์ซึ่งเป็นนักวิชาการเชื่อในเรื่องพระเจ้า
  - 1.2 กลุ่มเหตุผลนิยม ได้แก่ พวกนักการศาสนาซึ่งมีความสงสัยในเรื่องคัมภีร์พระเวทถือว่าเป็นคัมภีร์ที่ไร้สาระเชื่อในเรื่องประสาทสัมผัสและการคิดหาเหตุผล
  - 1.3 กลุ่มปฏิบัตินิยม ได้แก่ พวกฤาษีและพราหมณ์บางกลุ่ม รวมทั้งศาสตามหาวิระ (ผู้สถาปนาศาสนาเซน) เชื่อในเรื่องประสบการณ์ตรงและการรับรู้ด้วยญาณพิเศษเฉพาะปรัชญาและพุทธปรัชญานั้นปฏิเสธความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท
2. พุทธปรัชญาได้ชี้ให้เห็นความหลงผิด 4 ประการ ของนักคิด 3 กลุ่ม คือ
  1. ความรู้ที่เกิดจากการอาศัยความเชื่อ
  2. ความรู้ที่เกิดจากการเปิดเผยของพระเจ้า
  3. ความรู้ที่เกิดจากการพิจารณาใคร่ครวญ
  4. ความรู้ที่เกิดจากการคล้อยตามทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง
3. คำว่า “ศรัทธา” ในพุทธศาสนา หมายถึง
  - 1.1 ความเชื่อในพระรัตนตรัย
  - 1.2 ความเชื่อในการกระทำและผลของการกระทำ (กฎแห่งกรรม)
  - 1.3 ความเชื่อมั่นที่เกิดจากปัญญา
4. ประเภทของศรัทธา
  - 4.1 ความเชื่อที่เกิดก่อนการรู้แจ้งเรียกว่า ศรัทธา
  - 4.2 ความเชื่อที่เกิดภายหลังการรู้แจ้งเรียกว่า ปัญญา

5. พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา มิใช่ศาสนาแห่งศรัทธา
6. ความจริงตามทัศนะของนักปรัชญาตะวันตก
  - 6.1 ความจริง คือ ความตรงกันระหว่างความเชื่อที่เกิดจากการรับรู้และสิ่งภายนอก
  - 6.2 ความจริง คือ สิ่งที่น่าไปปฏิบัติได้
  - 6.3 ความจริง คือ ความสำเร็จจากการปฏิบัติ
  - 6.4 ความจริง คือ สิ่งที่พิสูจน์ทดลองได้ด้วยประสบการณ์
7. หลักความจริง 4 ประการนี้ พุทธศาสนาได้ประกาศยืนยันมานานก่อนแล้ว และมีความสมบูรณ์ยิ่งกว่าความจริงของนักปรัชญาในยุคหลัง
8. หลักความจริงตามหลักพุทธศาสนาต้องมีลักษณะ
  - 8.1 มีเหตุผล
  - 8.2 พิสูจน์ทดลองได้
  - 8.3 เป็นที่ยอมรับกันโดยผู้รู้ทั้งหลาย
  - 8.4 เป็นความจริงสากลตลอดไป
9. พระพุทธเจ้าตรัสกาลามสูตรโดยทรงเน้นให้ใช้หลักสติปัญญาและการทดลองด้วยตนเอง
10. ในจังกีสสูตร ได้ระบุอย่างชัดเจนว่า ความเชื่อที่ดี ความถูกต้องหรือชอบใจที่ดี การฟังตามกันที่ดี (เรียน) การคิดตรงตามแนวเหตุผลที่ดี ความตรงกันหรือความเข้ากันได้กับทัศนะของตนที่ดีทั้งหมดนี้ไม่มีหลักประกันว่าจะถูกหรือผิดโดยส่วนเดียว
11. บ่อเกิดความรู้ตามแนวพุทธปรัชญาอย่างกว้างที่สุดมี 2 อย่าง คือ
  - 11.1 ปรโตโฆสะ—การได้ฟังจากผู้อื่นอันได้แก่ประสบการณ์ภายนอก เช่น การศึกษาเล่าเรียน การฟังคำบรรยาย คำสอน ครู—อาจารย์ หนังสือ ฯลฯ
  - 11.2 โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การพิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย ซึ่งเป็นวิธีการคิดหาเหตุผล ตลอดจนรู้จักวิเคราะห์ วิจาร์ณ สืบสวนหาต้นเหตุ
12. ในพระไตรปิฎกบาลี เล่มที่ 20 หน้า 241 ท่านได้แบ่งแหล่งกำเนิดความรู้ไว้ 3 ประการ คือ
  - 12.1 สุตมยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการฟัง, การศึกษา, การค้นคว้าวิจัย ตลอดจนถึงการพิสูจน์และทดลอง
  - 12.2 จินตามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการคิดหาเหตุผล หรือความรู้ที่เกิดจากการใคร่ครวญพิจารณาไตร่ตรอง เทียบได้กับความรู้ที่เกิดจากการคิดหาเหตุผลแบบเหตุผลนิยมของนักปรัชญาตะวันตก

- 12.3 ภาวนามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมให้เข้าใจสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนเกิดความซาบซึ้งซึ้งซาบจับไว้นั้น สามารถลงมือปฏิบัติได้ผลอย่างแน่นอน เทียบได้กับความรู้ที่เกิดขึ้นภายในอย่างกระจ่างแจ้ง หรือการหยั่งรู้ด้วยญาณพิเศษของตะวันตก (Intuition) ภาวนามยปัญญานี้เป็นความรู้ที่จะนำไปสู่อภิญญาหรือญาณ
13. ระดับความรู้ตามหลักพุทธปรัชญา 4 ระดับ
- 13.1 ความรู้ระดับวิญญาณ—ได้แก่ การรับรู้ทางอินทรีย์
- 13.2 ความรู้ระดับสัญญา—ความรู้ที่เกิดจากการจำได้หมายรู้
- 13.3 ความรู้ระดับทฤษฎี—ได้แก่ความเข้าใจตามแนวความคิดของตน
- 13.4 ความรู้ระดับญาณ ปัญญา หรือ อภิญญา (Intuitive Insight) ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการหยั่งรู้ เป็นความรู้บริสุทธิ์ชัดแจ้ง ความรู้ระดับญาณนี้เป็นความรู้ระดับสูงสุดหรือระดับสุดยอดของปัญญามนุษย์ ซึ่งเป็นผลทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของเขาโดยสิ้นเชิง ความรู้ระดับเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา
14. หลักญาณวิทยาของปรัชญาอินเดียทั่วไป ได้กล่าวถึงวิธีเข้าถึงความจริง 2 วิธี
- 14.1 การเข้าถึงความจริงด้วยความรู้
- 14.2 การเข้าถึงความจริงด้วยการอุทิศตนด้วยความภักดี
15. พระพุทธเจ้าได้ทรงเน้นประเด็นที่เกี่ยวกับบ่อเกิดความรู้ 3 ประเด็น คือ
- 15.1 ประจักษ์ประมาณ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ ทั้งแบบสามัญและแบบพิเศษ
- 15.2 อนุमानประมาณ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการคิดหาเหตุผลจากประสบการณ์ที่รู้แล้วไปยังสิ่งที่ยังไม่รู้
- 15.3 ศัพทประมาณ ความรู้ที่เกิดจากพยานหลักฐาน
16. มีข้อสังเกตเกี่ยวกับความรู้ระดับประจักษ์ประมาณ 5 ประการ คือ
- 16.1 เป็นความรู้ที่สามารถเปิดเผยเฉพาะลักษณะภายนอกของสิ่งนั้น ๆ เท่านั้น
- 16.2 เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับความรู้สึกและทัศนคติที่มีอยู่ก่อนแล้ว
- 16.3 เป็นความรู้ระดับสามัญเท่านั้น
- 16.4 ไม่สามารถรู้แจ้งความจริงโดยตลอด
- 16.5 ทำให้เกิดความหลงและความไม่เข้าใจในมายาการของโลกภายนอก
17. พุทธปรัชญาได้ประกาศประจักษ์ประมาณแบบพิเศษ ซึ่งมีลักษณะสำคัญ คือ

- 17.1 เปิดเผยสภาวะลักษณะของสิ่งนั้น ๆ
  - 17.2 เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ ปราศจากอวิชชา ตัณหา อุปทาน
  - 17.3 เป็นความรู้ระดับสูงหลุดพ้นจากสมมติบัญญัติ
  - 17.4 เป็นความรู้ชั้นญาณที่ชนะจนสิ้นสงสัยในสิ่งทั้งปวง
  - 17.5 ก่อให้เกิดความสุข ความสงบ และการรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวง
18. ต่อไปนี้ความรู้ 5 ประการแรกเป็นความรู้ระดับธรรมดาสามัญทั่วไป ความรู้ระดับสูงสุดหรือระดับโลกุตตระ ความรู้ที่หลุดพ้นจากโลกีย์เป็นประการสุดท้าย ได้แก่ อาสวัชย-ญาณ ความรู้ 5 ประการแรก คือ
- 18.1 อิทธิวิธี—ความรู้ที่สามารถแสดงอภินิหารได้
  - 18.2 ทิพยโสด—หุทิพย์
  - 18.3 เจโตปริยญาณ—ใจทิพย์
  - 18.4 ปุพเพนิวาสานุสติญาณ—ความรู้ที่สามารถรู้แจ้งถึงสภาวะการณ์ต่าง ๆ ของชีวิตในอดีตชาติได้
  - 18.5 ทิพยจักขุ—ตาทิพย์ (ความรู้ 5 ประการแรกนี้เป็นความรู้ระดับธรรมดา)
  - 18.6 อาสวัชยญาณ—ความรู้ระดับสิ้นกิเลสหมดเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง จัดเป็นโลกุตตรปัญญาปัญญา
- ทั้งหมดนี้รวมเรียกอีกอย่างหนึ่ง อภิญญา 6 คือ ความรู้ชั้นยอดเยี่ยม
19. นักญาณวิทยาของอินเดีย ได้กล่าวถึงบ่อเกิดหรือแหล่งกำเนิด ความรู้ไว้ 6 ประการ คือ
- 19.1 ประจักษ์ประมาณ—การรับรู้โลกภายนอกโดยอาศัยประสาทสัมผัส
  - 19.2 อนุมาณประมาณ—ความรู้ที่เกิดขึ้นประสบการณ์และการคิดหาเหตุผล รวมกัน (อนุমানนิยมของคานท์ KANT)
  - 19.3 ศัพทประมาณ—คำพูดของผู้ตรัสรู้แล้ว เช่น พุทธพจน์ เป็นต้น
  - 19.4 อุปมาณประมาณ—เครื่องมือที่ทำให้เกิดความรู้
  - 19.5 อารถปัตติ—การตั้งสมมติฐานจากข้อเท็จจริง
  - 19.6 อนุปลัทธิ—ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยวิธีการที่ประสาทสัมผัสไม่ได้รับรู้สิ่งนั้นเลย แต่บุคคลเกิดความเกี่ยวกับสิ่งนั้นได้
20. พุทธปรัชญา ไม่ยอมรับอุปมาณ อารถปัตติ และอนุปลัทธิ เพราะถือว่า ทั้งสามวิธีนี้รวมอยู่ใน ประจักษ์ประมาณ อนุมาณประมาณ และศัพทประมาณอยู่แล้ว

คำถามประจำบทที่ 11

1. พุทธปรัชญามีทัศนะต่อกลุ่มนักคิดอินเดียในสมัยพุทธองค์อย่างไรบ้าง อธิบาย
2. พุทธปรัชญามีทัศนะที่เกี่ยวกับความจริงแตกต่างกับนักคิดตะวันตกอย่างไรบ้าง อธิบาย
3. จงกล่าวถึงบ่อเกิดความรู้ตามแนวพุทธปรัชญาโดยสังเขป
4. พุทธปรัชญาได้จัดระดับความรู้ไว้อย่างไรบ้าง อธิบายให้เห็นชัด
5. จงวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างหลักญาณวิทยาของพุทธปรัชญากับหลักญาณวิทยาของปรัชญาอินเดียบางสำนักในเรื่องและศัพท์ประมาณให้เห็นชัด